

A székelyföldi unitáriusok demográfiai térfolyamatai a népszámlálási adatok tükrében

Jóllehet az unitáriusok kutatása több évszázados múltra tekint vissza, az eddigi kutatások javarészt az egyház berkeiből vagy a protestantizmus átfogó monográfiái révén kerültek napvilágra, és leginkább kronologikus, leíró jellegű egyháztörténeti áttekintésekre szorítkoztak – kiemelt figyelmet fordítva a 16. század második felének eseményeire². Ezzel szemben a felekezeti változások térben történő elhelyezése mindeddig kisebb figyelemben részesült. Fontos továbbá megjegyezni, ugyan számos, unitáriusok lakta településről készült népesedéstörténeti feldolgozás³, a (legalább) regionális léptéket megcélzó, az unitárius közösségek térbeli dinamikáját a többi felekezethez mérten relacionálisan értelmező munka a szakirodalmi palettán hiánycikknek számít. A tanulmány szempontjából különös jelentőséggel bír Selinger Sándor 2011-es cikkében szereplő felhívás, amely az unitárius egyházak körök térinformatikai alapú vizsgálatának fontosságát emeli ki⁴. Bár a szerző a rövid ismertetésen kívül nem bocsátkozik a téma részletesebb

¹ ILLÉS Tamás (1992–) földrajzból alap-, majd mesterszakos diplomáját az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerezte, miközben egy félévet volt a Heidelbergi Egyetem vendéghallgatója. 2016 óta az ELTE Földtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza. Kutatásainak homlokterében etnikai és vallásföldrajz, geopolitika, valamint a történeti demográfia földrajzi dimenziói állnak. Elérhetősége: tamas.illes92@gmail.com.

² A teljesség igénye nélkül lásd *Az unitárius vallás Dávid Ferenc korában és azután*, szerk. BOROS György (Kolozsvár: Dávid Ferenc Egylet, 1910); BUCSAY Mihály, *A protestantizmus története Magyarországon, 1521–1945* (Budapest: Gondolat, 1985); PIRNÁT Antal, „A kelet-közép-európai antitrinitarizmus fejlődésének vázlatja az 1570-es évek elejéig”, in *Irodalom és ideológia a 16–17. században*, szerk. VARJAS Béla, *Memoria saeculorum Hungariae* 5. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987), 9–59.; ZOVÁNYI Jenő, *A magyarországi protestantizmus története 1895-ig* (Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor, 2004); HORN Ildikó, *Hit és hatalom: az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története* (Budapest: Balassi, 2009); BALÁZS Mihály, *Hitújítás és egyházalapítás között: tanulmányok az erdélyi unitarizmus 16–17. századi történetéről* (Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház, 2016).

³ Az egyik legfrissebb példaként lásd PETHŐ Hunor, „Aranyosrákos népessége a 19. században”, *Keresztény Magvető* 123, 4. sz. (2017): 479–500.

⁴ SELINGER Sándor, „Erdélyi unitárius egyházak körök térinformatikai alapú történeti adatbázisa”, *Keresztény Magvető* 117, 4. sz. (2011): 444–451.

kifejtésébe, a cikk által megfogalmazott igény az unitáriusok vallásföldrajzi vizsgálatát illetően egyedülálló a szakirodalomban. Jelen munka célja, hogy a felhívásnak eleget téve, kvantitatív módszerek segítségével bemutassa a székelyföldi unitárius felekezet népesedéstörténetének területi változásait 1850 és 2011 között.

A kutatás területi keretét meghatározó Székelyföld⁵ kevésbé földrajzi, mintsem néprajzi-kulturális egység. Jóllehet a tanulmány keretét adó időszakban Székelyföld jelentős közigazgatási változásokon esett át, a vizsgálat megkívánja egy területileg jól meghatározott egység alapul vételét, amely illeszkedik a jelenlegi közigazgatási beosztáshoz. Ennek megfelelően az elemzés Maros, Hargita és Kovászna megyékre mint székelyföldi NUTS 3-as közigazgatási egységekre támaszkodik⁶. Ugyanakkor a komplexitásra való törekvés indokolttá tette az egykor Udvarhelyszékhez tartozó, jelenleg Brassó megye északkeleti részét képező, unitáriusok által lakott térség bevonását is, ezáltal a tanulmányban a „székelyföldi megyék” címszó alá e térség is beletartozik.

Székelyföld sokszínű vallási örökségével kiváló terepet nyújt az unitáriusok vallásföldrajzi szempontú tanulmányozásához. Mivel a *Keresztény Magvető* olvasóközönségének a földrajzi megközelítés feltehetően újdonsággként hat, ezért a téma árnyaltabb interpretálásához néhány elméleti alapvetést kívánok felvezetni a vallásföldrajz elméleti alapvetéseinek és tématerületeinek bemutatásával.

Vallás a térben, a tér szerepe a vallásban

A 16–17. századi geográfiában még domináns szerepet töltött be az egyházi (pl. a kereszténység és egyéb vallások terjedésének térképezése), valamint a bibliai földrajz (pl. a bibliai helyek azonosítása a földrajzi környezetben), kitüntetett

⁵ Csupán ebben a térségben találhatunk kiterjedt, összefüggő, felekezeti unitárius dominanciájú területeket. Ugyan Erdély más területein is előfordulnak unitáriusok által lakott települések (lásd pl. a döntően unitárius lakossággal rendelkező Torockó községet), mindhárom feltételnek azonban csak Székelyföld tanulmányban lehatárolt részei felelnek meg.

⁶ A NUTS (Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques) az Európai Unió területi statisztikai rendszere, amely a tagállamok adminisztratív egységeinek azonosítása mellett az uniós támogatáspolitikai területi pilléreként is szolgál. A rendszer három hierarchikus szintből épül fel, melyet a helyi adminisztratív egységek (LAU – Local Administrative Units) két szintje egészít ki. Romániában a NUTS 1-es szinten 4 makrorégió, a NUTS 2-es szinten 8 régió található, míg a NUTS 3-as szintet a 41 megye és a főváros alkotja.

szerepe pedig a 18–19. századi társadalomföldrajzban is fennmaradt.⁷ Az 1920-as évekig – hasonlóan a társadalomföldrajz többi irányzatához – elsősorban a földrajzi determinizmus szemszögéből közelítettek a vallás témaköréhez, így a tájak vallási természetének magyarázata fizikai környezetük alapján történt. Ellsworth Huntington – a determinista paradigma egyik élenjáró elméletalkotója – például ilyen determinisztikus kapcsolatokkal magyarázta különböző kultúrák egymástól eltérő istenképeit.⁸

Az 1920-as évektől került előtérbe Max Weber munkássága, aki teljesen megfordította a földrajzi determinizmus logikáját, és a vallások belső sajátosságainak társadalomra, gazdaságra és környezetre gyakorolt hatását vizsgálta. Megközelítésében a vallási motívumok hordozójaként a szubjektum lett a társadalmi fejlődés egészének magyarázó tényezője, a modernitás erkölcsi terhét így az individuumra helyezte. Bár Weber szemlélete csaknem három évtizeden keresztül hidegen hagyta a társadalomföldrajzi irányzatokat, a berkeley-i iskola felfelé emelkedésével a kulturális földrajzi vizsgálatok homlokterébe a vallás kultúrtájakra, illetve azok kialakulására gyakorolt hatása került.⁹ A berkeley-i iskola követői a vallást egy szuperorganikus konstrukcióként definiálták, amely lényeges hatást gyakorol a kultúrtájra. A kor földrajzának progresszív irányzatát képviselő, Carl O. Sauer alól kikerült amerikai kulturális földrajzosokon kívül másutt is foglalkoztak vallásföldrajzzal (főleg a francia, brit és német földrajzban), azonban ezek kihatása általában az adott ország tudományos szféráján belül maradt.¹⁰

A vallásföldrajz további irányaira jelentős hatással volt Mircea Eliade filozófus és vallástörténész munkássága, aki a szent és profán terek szétválasztásával a vallás tanulmányozásának területi jelleget kölcsönzött.¹¹ Téralapú megközelítése

⁷ Lily KONG, „Mapping ‘New’ Geographies of Religion: Politics and Poetics in Modernity”, *Progress in Human Geography* 25, 2. sz. (2001): 211–233.

⁸ Egyik kötetében például a hindu mitológiában megjelenő esőistenek (mint Indra, Mariamman vagy Varuna) jellegzetességeinek földrajzi háttérét emelte ki: Ellsworth HUNTINGTON, *Mainsprings of Civilization* (New York: Wiley, 1945).

⁹ Ron JONHSTON and James SIDAWAY, *Geography & Geographers: Anglo-American Human Geography since 1945* (London: Routledge, 2016).

¹⁰ Chris C. PARK, *Sacred Worlds: An Introduction to Geography and Religion*. (London–New York, Routledge, 1994); A vallásföldrajz német nyelven megjelent összefoglaló munkájaként lásd Gisbert RINSCHÉDE, *Religionsgeographie* (Braunschweig: Westermann, 1999).

¹¹ Elizabeth MCALISTER „Globalization and the Religious Production of Space”, *Journal for the Scientific Study of Religion* 44, 3. sz. (2005): 249–255; Mircea ELIADE, *A szent és a profán*, ford. BERÉNYI GÁBOR (Budapest: Helikon, 2014).

nem véletlenül nyerte el a földrajzosok rokonszenvét, a szakrális teret mindig eleve adottnak és térben pontosan lehatárolhatónak vélt megközelítése mind a mai napig kitapintható a vallásföldrajzi munkák elméleti kereteiben, jóllehet a manapság divatos posztstrukturalizmus a szakrális teret inkább társadalmi konstrukcióként kezeli, amelyet a ráaggatott jelentések, illetve a felhasználók performativitása termel ki.¹²

A vallásföldrajz témaköreit, vizsgálati módszereit és célkitűzéseit koherens módon bemutató, David Sopher által jegyzett *Geography of Religions* (*Vallások földrajza*) című monográfia a diszciplína első átfogó írásaként értékelhető. Könyvében a szerző a vallásföldrajzot négy tématerület keresztmetszetébe helyezi: a vallási rendszerek környezeti feltételei; a vallás hatása a tájra, a tér vallási szerveződése; illetve a vallások térbeli elrendeződése, térszerkezete.¹³ Ebbe az elméleti keretrendszerbe ágyazódnak többek között az amerikai vallási tájak „különlegességeire” reflektáló munkák vagy éppen egy adott terület tökéletes felosztása egymással átfedést nem mutató vallási régiókra.¹⁴ Szintén a regionális földrajzi hagyományok szellemében fogantak olyan vizsgálatok, amelyek egy kiemelt felekezet földrajzi megoszlásának térképezését tűzték ki célul, kiegészítve azt a sajátos mintázatok okainak magyarázatkeresésével.¹⁵

Közben a társadalom- és bölcsészettudományokban bekövetkezett térbeli fordulat (*spatial turn*) a vallástudományok tématerületeire is gyümölcsözőleg hatott.¹⁶ Ráadásul a interdiszciplináris kölcsönhatások olyan ontológiai (*mi a vallás?*), valamint episztemológiai (*mi tudható róla; miképp vizsgálható?*) kérdé-

¹² Veronica della DORA, „Infrasecular Geographies: Making, Unmaking and Remaking Sacred Place”, *Progress in Human Geography* 42, 1. sz. (2016): 1–28.

¹³ David E. SOPHER, *Geography of Religions* (New York, Prentice-Hall, 1967).

¹⁴ Wilbur ZELINSKY, „An Approach to the Religious Geography of the United States: Patterns of Church membership in 1952”, *Annals of the Association of American Geographers* 51, 2. sz. (1961): 139–193; Wilbur ZELINSKY, „The Uniqueness of the American Religious Landscape”, *Geographical Review* 91, 3. sz. (2001): 565–585. Utóbbiban Zelinsky az amerikai vallási régiók egyediségét a felekezetek sokaságában látja, a vallási tájat (*religious landscape*) pedig e felekezetek fizikai lenyomataként azonosítja – elsősorban urbánus környezetben (pl. a templomoktól kezdve az egyházi könyvesboltokig).

¹⁵ Lásd példaként Shortridge munkáját, aki az Amerikai Egyesült Államok léptékén vizsgálta a katolikusok földrajzi elhelyezkedését. James R. SHORTRIDGE, „The Pattern of American Catholicism, 1971”. *Journal of Geography* 77, 2. sz. (1978): 56–60.

¹⁶ Kim KNOTT, *The Location of Religion: A Spatial Analysis* (London–Oakville: Equinox Publishing, 2005); Danièle HERVIEU-LÉGER, „Space and Religion: New Approaches to Religious Spatiality in Modernity”, ford. George KAREN, *International Journal of Urban and Regional Research* 26, 1. sz. (2002): 99–105.

sekkel szembesítették a vallásföldrajz művelőit, amelyekről az uralkodó pozitívista gyakorlat korábban nagyvonalúan eltekintett.¹⁷ Ennek a szembesítésnek is köszönhető, hogy az utóbbi időben a vallástudományok terén egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik a hétköznapi, megélt vallás kutatása iránt.¹⁸ Ez a kulturális földrajzban is érezteti hatását, nem elválaszthatatlanul a szociálkonstruktivista megközelítések térnyerésétől, amelyek az érzékelt és elgondolt tér mellett immár hangsúlyt fektetnek a megélt térre is.¹⁹ Jelen tanulmány inkább a vallásföldrajz klasszikusnak titulálható, normatívabb megközelítésű irányzataihoz kapcsolódik, egyszersmind kiemelve a téma újabb elméleti keretek (posztstrukturalista, posztszektuláris megközelítések vagy éppen a személyesen megélt hit terei, vallási mikroterek) felőli feldolgozásának szükségességét is.²⁰

Adatbázis, módszerek

A tanulmány szempontjából az 1850-es népszámlálás tekinthető az első lényeges kiindulópontnak, hiszen ez volt az első alkalom, amikor a lakosság felekezeti adatait is számba vették.²¹ Erdély és Partium abban a szerencsés helyzetben van, hogy a hozzá tartozó adatok a Magyar Országos Levéltárban fennmaradtak. Az adatokat érdemes némi óvatossággal kezelni, hiszen a lakosság szabadságharcot követő passzív ellenállása a népszámlálás iránt is megmutatko-

¹⁷ Anne BUTTIMER „Afterword: Reflections on Geography, Religion, and Belief Systems”, *Annals of the Association of the American Geographers* 96, 3. sz. (2006): 197–202.

¹⁸ Claire DWYER: „Why Does Religion Matter for Cultural Geographers?”, *Social & Cultural Geography* 17, 6. sz. (2016): 758–762. Példaként lásd Edward WIGLEY, „Constructing Subjective Spiritual Geographies in Everyday Mobilities: the Practice of Prayer and Meditation in Corporeal Travel”, *Social & Cultural Geography* 19, 8. sz. (2018): 984–1005. Ebben a tanulmányban a szerző kihívás elé állítja azt a kollektív nézőpontot, amely szerint a spiritualitás csendes, szakrális terekhez kapcsolódhat. Résztevő megfigyelésével olyan hétköznapi szituációkra mutat rá, amikor a hívő mindennapos földrajzi mobilitása (legtöbbször ingázás) során éli meg vallásos hitét. Ezzel tehát nemcsak magára az utazás aktusára koncentrál, hanem egy sor ahhoz kapcsolódó kulturális és spirituális jelölőre is.

¹⁹ BERKI Márton, „A térbeliség trialektikája”, *Tér és Társadalom* 29, 2. sz. (2015): 3–18.

²⁰ Olivia SHERINGHAM, „Creating ‘Alternative Geographies’: Religion, Transnationalism and Everyday Life”, *Geography Compass* 4, 11. sz. (2010): 1678–1694.

²¹ Itt szükséges említést tenni az unitáriusok összes erdélyi egyházközségére és leányegyházára kiterjedő 1766-os összeírásáról. Mivel a lélekösszeírás nem egységes szempontok szerint történt, valamint további pontatlanságok is felmerültek az adatfelvétel során, ezért azt nem tehetjük elemzésünk tárgyává. Az összeírásról lásd bővebben MATKÓ László, „Az erdélyi unitáriusok 1776-os összeírása”, *Keresztény Magvető* 103, 1. sz. (1997): 39–48.

zott, ráadásul a felmérést a poroszországi hadi készülődések miatt többször is meg kellett szakítani.²² Mégis, az adatok elérhetősége és összevethetősége lehetővé teszi, hogy az 1850-es népszámlálás legyen a székelyföldi unitáriusok területi elhelyezkedését vizsgáló elemzés origója. 1850 után a népszámlálások megtartása a viszonylagos rendszeresség jegyében telt. A területi korlátok tudatában a tanulmánynak nem lehet célja az összes rendelkezésre álló felvétel összevetése, ezért a történelmi korszakokat és tartalmi hangsúlyokat szem előtt tartva az 1880, 1910, 1941, 1992, 2002 és 2011-es népszámlálásokat vettem alapul.²³

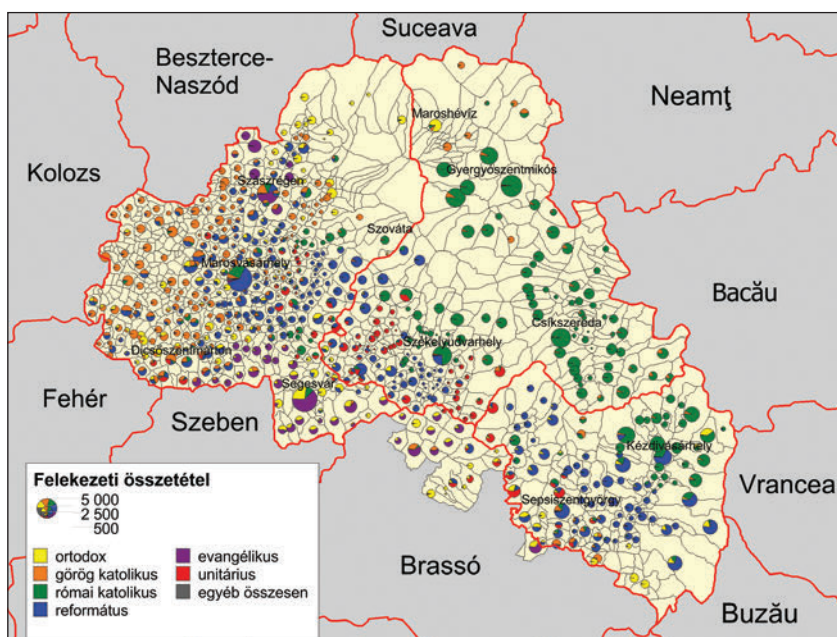
A munka első stádiumában a népszámlálások településszintű adataiból kellett létrehozni egy adatbázist, figyelve a kialakítás során felmerülő módszertani problémákra (adatok standardizálása, közigazgatási változások, adathiány). Az így létrehozott adatbázis összesen több mint 77 000 cellányi népszámlálási adatot tartalmaz. Ugyanakkor szükséges volt a székelyföldi megyék településszintű alaptérképének elkészítése 928 területegység megrajzolásával (lásd Függelék). Végül az alaptérkép és a feldolgozott adatok térinformatikai alapú integrálása után elkészültek a tematikus térképeket, amelyek elemzése a dolgozat alappilléreinek tekinthető. Az összehasonlíthatóság végett a régebbi adatok is a jelenlegi közigazgatási rendszer szerint beosztott településekre vannak vetítve.

A székelyföldi unitárius közösségek területi mintázatainak változása 1850–2011 között

Az 1850-ben elrendelt népszámlálás 565 ezer főt számolt össze a mai közigazgatási beosztásnak megfelelő székelyföldi megyék területén. Az adatok szerint 163 ezer római katolikust írtak össze, akik ezzel relatív többséget alkottak 28,95%-os részesedésükkel. Az *1. ábrán* kirajzolódó felekezeti megoszlás a római katolikusok Székelyföld keleti részére eső koncentrációját szemlélteti (a legtöbb esetben átlagot meghaladó lakosságszámú falvakban), de kisebb katolikus zárva-

²² ÖRI Péter és PÁLHÁZY László, „A népszámlálások története és főbb jellemzői Magyarországon”, *Statisztikai Szemle* 67, 8–9. sz. (1989): 801–813.

²³ Az adatok a legátfogóbb módon VARGA E. Árpád közreadott kötetekben találhatóak meg települések szerinti bontásban: VARGA E. Árpád, *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája: Népszámlálási adatok 1850 és 2002 között: Kovászna, Hargita és Maros megye* (Csíkszereda: Pro-Print, 2011); VARGA E. Árpád, *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája: Népszámlálási adatok 1850 és 2002 között: Brassó, Hunyad és Szeben megye* (Csíkszereda: Pro-Print, 2011); a 2011-es romániai népszámlálás megyei adatsorait illetően lásd *Recensământul populației și al locuințelor, 2011* (<http://www.recensamantromania.ro/rezultate2/>), megnyitva: 2019. április 23.

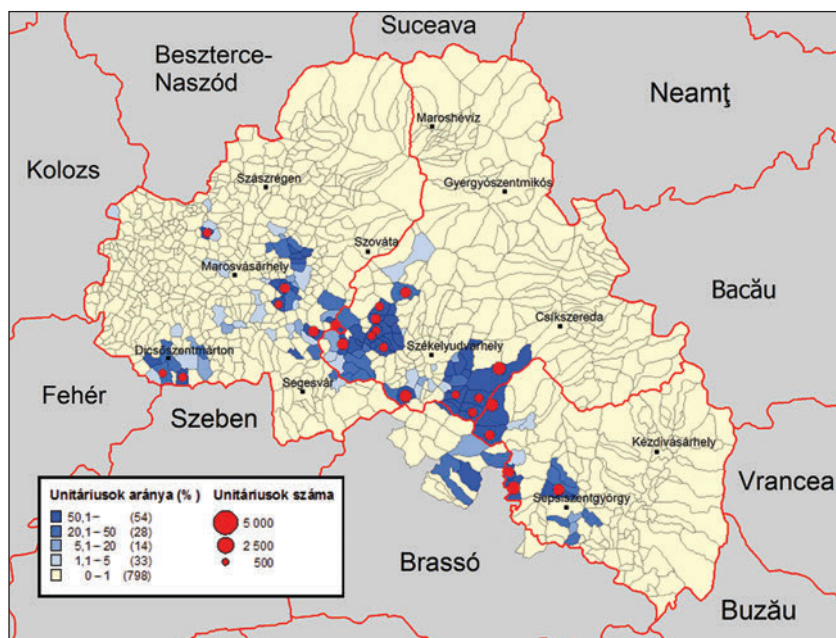
1. ábra

nyok máshol is fellelhetőek voltak.²⁴ A római katolikusoktól alig lemaradva, 158 ezer fővel (27,9%) képviseltették magukat a reformátusok. Az északkelet-dél-nyugati tengely menti elhelyezkedésük kiterjedt kontaktzónákat, felekezeti kevert településeket mutat a többi felekezettel. A román etnikumhoz köthető, 106 ezer fős (17,78%) görögkatolikus, valamint a 67 ezer fős ortodox közösség (11,88%) leginkább Székelyföld nyugati, illetve peremterületein jelent meg. A főleg szász etnikumot reprezentáló 39 ezer fős (6,83%) evangélikus felekezet főleg Segesvár és Szászrégen térségére szorítkozott. Székelyföld felekezeti térképét tehát a rendkívül magas fokú heterogenitás mellett a gyakorta elmosódó vagy alig észrevehető felekezeti határok jellemezték.

Unitáriusnak 1850-ben 35 715 fő vallotta magát, ezzel az izraelitákat nem számítva (0,34%) a legkisebb székelyföldi felekezetről beszélhetünk, ami 6,32%-os részaránynak felelt meg. Az unitáriusok a megfigyelt 928 településből 54-ben alkottak abszolút többséget.²⁵ Az összesen 62, unitárius relatív többséggel rendel-

²⁴ Ilyen például a Szovátától nyugatra elhelyezkedő, a köznyelvben Szentföldnek aposztrofált terület.

²⁵ Ezek közül Bencéd, Énlaka, Székelyszentmiklós és Kiskadács esetében a teljes lakosság unitáriusnak vallotta magát. További 16 településen 90% feletti, 22 településen pedig 70–90% közötti arányban képviseltették magukat az unitáriusok.

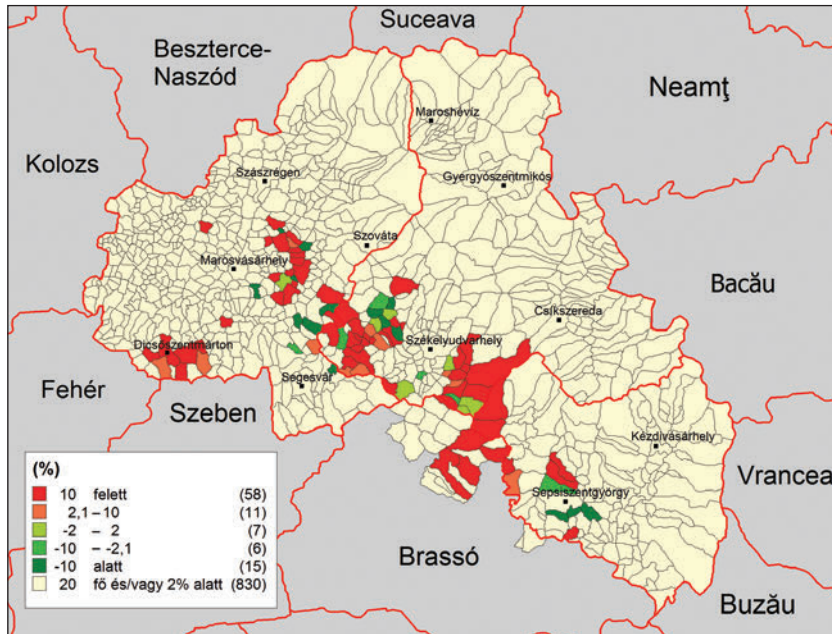

2. ábra

kező település közül Bölön (1231 fő), Homoródmás (1191 fő), Vargyas (1085 fő) és Székelyderzs (1060 fő) népessége haladta meg az 1000 főt, további 20 darab az 500 főt. Mindezekből arra következtethetünk, hogy az unitárius többségű települések döntő részét a kis- és aprófalvak tették ki. Az unitáriusok 71,11%-a volt olyan település lakója, ahol abszolút többségben (33,69%-uk 80% feletti részarányban) éltek, és mindössze 5% élt olyan településeken, ahol részesedésük nem érte el a 20%-ot, de még statisztikailag kimutatható volt az unitárius jelenlét.

Az unitáriusok 1850-es területi megoszlása alapján (2. ábra) a leghomogénebb unitárius területnek a történeti Udvarhelyszékhez tartozó Alsó-Nyikómente és a hozzá szorosan kapcsolódó Gagy-patak völgye, illetve a jelenleg három megye között megosztott Homoródménte tekinthető. E térségeken kívül is találunk kisebb unitárius tömböket a Nyárádmentén, Dicsőszentmárton környékén, valamint Háromszék délnyugati részén. A kisebb-nagyobb unitárius góccokon kívül leginkább csak sporadikusan megjelenő közösségekről beszélhetünk, ebből következően az unitáriusok területi mintázatára többnyire a mozaikosság a jellemző, a mozaikdarabok között sokfélekezetű zónák alakultak ki.

Bár a kiegyezés megteremtette Székelyföld gazdasági fellendülésének alapjait, a tőkehiány, az önellátásra berendezkedett agrárviszonyok, az elmaradott közlekedési infrastruktúra és a birtokszerkezet elaprózottsága miatt a régió nem

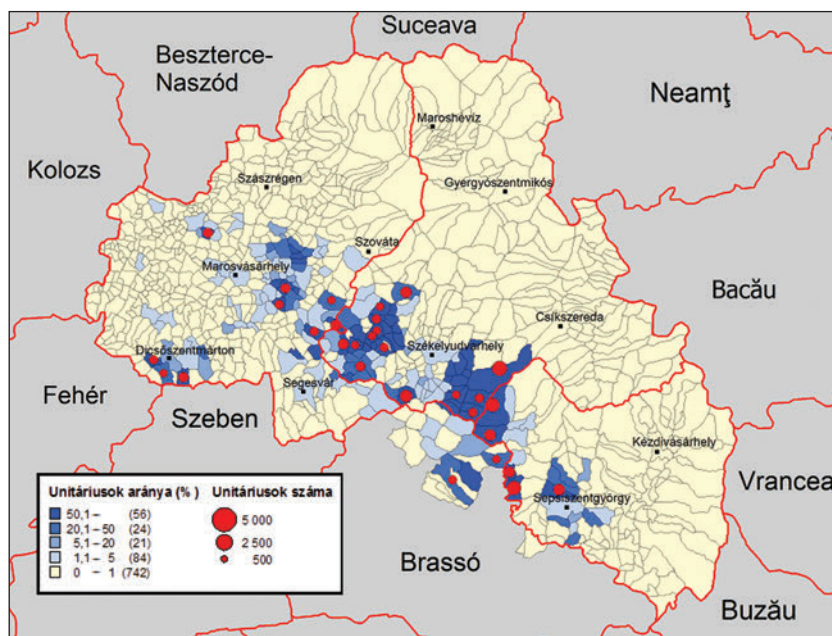

3. ábra

tudta kitermelni saját modernizációjának feltételeit. Mindenesetre az 1850. és 1880. évi népszámlálás között a nyugalmi időszaknak köszönhetően a székelyföldi lakosság csaknem 70 ezer fővel gyarapodott, ami 12,29%-os relatív növekedésnek felelt meg. A lassú polgárosodás útjára lépő területen az urbanizációs folyamatok hatására a városok növelték súlyukat, a funkciók bővülésével párhuzamosan pedig népességszámuk is sokasodott. Ennek megfelelően a lakosság Marosvásárhelyen csaknem 5000, Székelyudvarhely és Sepsiszentgyörgy esetében alig kevesebb mint 2500 fővel növekedett.

Az unitáriusok 5918 fővel gyarapodtak a megfigyelt periódusban, a megyei átlagot felülmúló 16,57%-os növekedésük a római katolikusokon és izraelitákon kívül az összes felekezet növekedési ütemét meghaladta. A kedvező tendenciához hozzájárult az egyház belső megújítása, amely a kiegyezést követően Dávid Ferenc után második reneszánszát élte.²⁶ A változás azonban kettős képet mutatott; amíg a települések jelentős részén növekedett az unitáriusok aránya, addig több település esetén is népességfogyásnak lehettünk szemtanúi (3. ábra). A legnagyobb növekedést Alsórákos (127,83%), Nagykedde (95,9%) és Jobbágy-

²⁶ KEDEI Mózes, *Az Erdélyi Unitárius Egyház rövid története* (Kolozsvár: Romániai Unitárius Egyház, 2002).

4. ábra

telke (81,13%) produkálta. Amennyiben az abszolút létszámnövekedést vesszük alapul, akkor Székelykeresztúr (278 fő), Felsőrákos (262 fő) Székelyudvarhely (256 fő), Marosvásárhely (241 fő) és Homoródalmás (225 fő) vezeti a rangsort, vagyis a városok mellett a nagyobb népességgel rendelkező rurális unitárius központok jártak az élen. Összesen 25 településen (főleg kis lakosságszámú falvakban) csökkent az unitáriusok száma. A demográfiai visszaesés területileg leginkább a Felső-Nyikó vidékén jelentkezett. Valószínűleg a kedvezőtlen mezőgazdasági adottságokból eredő megélhetési problémák már régóta érvényesülő elvándorlási hajlamot generáltak, ami e falvak alacsony népességszámában is visszatükröződött.

Az 1880-as népszámlálás alkalmával Székelyföldön 41 633 unitáriust találtak, ezzel az összlakosságon belül 6,56%-ra emelkedett részarányuk. A felekezeti megoszlás kevés eltérést mutat az 1850-es állapotokhoz képest, bár az evangélikusok – csökkenésüknek tulajdoníthatóan (–1,14%) – az unitáriusok mögé csúsztak a rangsorban. Az 1880-as mintázatot (4. ábra) az 1850-essel összevetve a legjelentősebb változás az unitáriusok diszperziójában érhető tetten. A kis földrajzi távolságok által lehetővé tett felekezeti keveredés következtében kétirányú folyamatok játszódtak le; egyrészt az érintett unitárius falvakban csökkent, másrészt a szomszédos településeken nőtt az unitáriusok aránya.

Amíg 1850-ban több település is színtiszta unitáriusnak vallhatta magát, addig 1880-ban egyetlen ilyen települést se találunk Székelyföldön, bár az abszolút unitárius többséggel rendelkező települések száma 57 darabra nőtt. Ezek közül 17 tekintetében 90%-ot, további 17 esetében 75%-ot meghaladó arányról tanúskodnak az adatok. Mindezek fényében kijelenthető, hogy az abszolút többséget felmutató unitárius falvak általánosságban véve egyszersmind domináns unitárius jelleggel is rendelkeztek. Mivel ezen falvakban koncentrált az unitáriusok 69,06%-a, az 1850-es állapotokhoz képest nem történt különösebb változás ilyen tekintetben. A mutató relatív stagnálásából arra következtethetünk, hogy az ebben a periódusban keletkezett unitárius népességnövekedés a szórványban „csapódott le”. A 20% alatti unitárius részesedéssel jellemezhető települések csoportja 1880-ban már a vizsgált térség unitáriusainak 11,06%-át felölelte, ami szintén a migrációs folyamatok felerősödését jelzi. Az unitáriusok földrajzi megoszlását illető tagoltság 1880-ban is markánsan megjelent, amelyben a két fő unitárius tömb nagyjából hasonló súlyt képviselt. A 20 legnagyobb unitárius részarányal rendelkező településből 18 ezekről a területekről került ki. A legnagyobb unitárius közösségeket 1880-ban Homoródalmáson (1416 fő), Bölönben (1353 fő), valamint Vargyason (1078 fő) számolták össze. A városokban jelenlévő unitáriusok száma 1880-ban 1365 főt tett ki, ami a teljes unitárius népesség 3,28%-ának felelt meg.²⁷ A meglehetősen alacsony arányszám arra enged következtetni, hogy az unitáriusok a többi felekezethez viszonyítva hangsúlyosabban kapcsolódtak a rurális terekhez. Ugyanakkor a városodással (adott régió belül nő a városok népességszáma, és ezáltal társadalmi súlya) párhuzamosan feltörekvő, a polgársághoz kapcsolódó szabadabb szellemiség az unitarizmus városi elterjedését vetítette elő.²⁸

Az 1880–1910 közötti időszakban az ekkoriban jelentős, országos szinten is érvényesülő gazdasági előrelépés következtében a székelyföldi megyék népessége 31,72%-kal növekedett. Az unitáriusok a népességrobbanásból alig észrevehető mértékben vették ki részüket, számuk 16,28%-os növekedése mélyen az átlag szintje alá esett. Erre az időszakra datálható a kapitalista viszonyok beékelődése a térségi társadalom életébe. A „nagy változás” a székely társadal-

²⁷ Csupán a görögkatolikusoknál jegyezhetünk fel a városokhoz fűződő gyengébb kötődést (3,16%), ami esetükben összefüggésben állhatott a Mezőség városiányos jellegével. Az indikátor tekintetében az izraeliták (24,94%) és az evangélikusok (21,12%) a székelyföldi átlagot (8,56%) messze meghaladó értéket mutattak.

²⁸ Kovács Sándor, *Unitárius egyháztörténet* (Kolozsvár: Protestáns Teológiai Intézet, 2009).

mat azonban teljesen felkészületlenül érte, hiszen a mezőgazdaságilag hasznosítható földterület nem nőtt, a gazdálkodás nem vált jövedelmezőbbé, a magas értékű természetes szaporulat pedig földhiányhoz vezetett. Kétségtelen, hogy a vagyontalan réteg felduzzadása által a székely falvak túlnépesedtek.²⁹ A megélhetési keretek szűkössége és a túlnépesedés korábban soha nem tapasztalt szintekre emelték a kivándorlást, ilyenformán a demográfiai szabályozás legfontosabb eszközének az elvándorlás bizonyult.³⁰

A Magyarország egyik leggyengébb minőségű szántóterületével rendelkező Udvarhely a századforduló és a világháború között a székelyföldi vármegyéket illetően a teljes kivándorlás több mint felét adta.³¹ Jóllehet nem állnak rendelkezésre a kivándorlási hullám pontos felekezeti összetételére vonatkozó források, az unitarizmus udvarhelyi koncentrációja alapján gyanítható az unitáriusok felülreprezentáltsága a többi székelyföldi felekezettel szemben. A megállapítás támasztékául szolgálhat az a tény, mely szerint a kivándorlók 90%-a falvak társalmából került ki.³² Vagyis a döntő többségben falvakon élő unitáriusok nagyobb hányada kényszerülhetett kivándorlásra, mint az átlagban jelentősebb városi tömegbázissal rendelkező egyéb felekezetek.

Az unitáriusok népmozgalmi dinamikáját illetően érdemes szemügyre venni a vegyes házasságok alakulását is. Az 1900 és 1912 közötti időszakot vizsgálva az erdélyi felekezetek közül az unitáriusok körében volt messze a legmagasabb a vegyes házasságok aránya.³³ Ennek megfelelően minden 100 unitárius nem vegyes házasságra 141,3 vegyes házasság jutott. A katolikusok esetében az indikátor értéke 72,4-t, a reformátusoknál 63-t, míg az ortodoxoknál 31,5-t mutatott. Az *I. ábra* alapján joggal magyarázhatnánk a jelenséget a biológiai kényszerhelyzettel, vagyis az egyező vallású pár találásának relatíve kisebb reményével unitárius vo-

²⁹ EGYED Ákos, *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig* (Csíkszereda: Pallas-Akadémia, 2013).

³⁰ PAKOT Levente, „Népesedési folyamatok és a demográfiai viselkedés kistérségi min-tái. Udvarhely vármegye a 19. század végén, 20. század elején”, *Történeti Demográfiai Évkönyv 2006–2008*: 123–155.

³¹ „A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913”, előszót írta BUDAY László, közreműködtek SÁNDOR János, GHYCYZ Jenő és LAKY Dezső, Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat 67 (Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1918).

³² EGYED Ákos, „Régiók versengése a vasúttért Erdélyben a 19. század közepén”, *Erdélyi Múzeum* 62, 1–2. sz. (2000): 46–59.

³³ VENCZEL József, „A székely népfélesleg”, *Hitel* 7, 1. sz. (1941): 18–32.

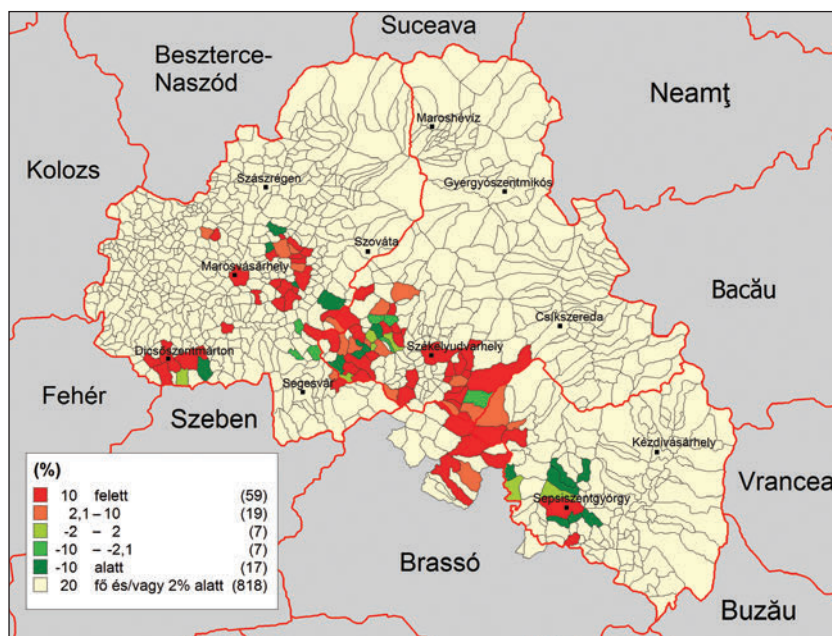
natkozásban, de ennek jelentőségét Venczel József minimálisnak tekinti.³⁴ Ugyanakkor a homoródalmási példa (és az általános gyakorlat is) azt mutatja, hogy a vegyes házasságok magas aránya nem járulhatott hozzá az unitáriusok térvesztéséhez, hiszen a bevett gyakorlat szerint a fiúk az apa, a lányok az anya vallását követték.³⁵ Tehát a vegyes házasságok aspektusából inkább az unitáriusok szociokulturális nyitottsága következtethető, a felekezet visszaszorulását nem indokolja az endogám házasságok többi felekezethez viszonyított alacsony aránya.

Az 1880-as és 1910-es népszámlálások közötti időszak népességváltozásának területiségét vizsgálva szembeötlő a városok felemelkedése. A székelyföldi megyék városainak (az 1907-ben városi rangot nyert Gyergyószentmiklóssal együtt) ugyanis 30 év alatt több mint másfélszeresére duzzadt lakosságszáma. A zászlóshajónak Marosvásárhely tekinthető, amely növekedésével (96,27%-os változás) 1910-re Erdély negyedik legnépesebb városává lépett elő. Az unitáriusok számának településszintű változását tekintve is megkerülhetetlen szerepet játszottak a városok a jelzett intervallumban. A két legnagyobb arányú növekedést Székelyudvarhely (141,09%) és Marosvásárhely (118,69%) jegyezte. Mindkét esetben – a korabeli mobilitási trendeknek megfelelően – a beköltözések lehettek a népességnövekedés forrásai. E két városon kívül Nyárádszereda, Székelyzsombor, Rugonfalva és Sepsiszentgyörgy is megduplázta unitárius lakosainak számát, bár az 1880-as, viszonylag alacsony unitárius népességszám adatok némileg csökkentik a növekedések jelentőségét.

Összességében 80 településen növekedett az unitáriusok száma a vizsgált időszakban, 28 településen csökkent, Székelyszentmiklóson pedig stagnálás (156 fő) tapasztalható. Érdekes módon az első kilenc, legnagyobb unitárius népességyarapodást felmutató település egyikében se érte el 1910-ben az unitáriusok aránya a 10%-ot a helyi lakosságon belül, ami 1880 és 1910 között az unitáriusok kitelepedésére enged következtetni. Az 5. ábra alapján a Homoród mente, valamint a Nyárad vidéke egységesebb képet mutatott az unitárius falvak növekedése szempontjából. Ezzel szemben a Nyikó menti és a Gagy-patak völgyében fekvő falvak népességváltozása rendkívüli változatosságról tanúskodik. E települések döntő része unitárius többséggel rendelkezett, ugyanakkor az összlakosság csökkenése mellett a többi felekezet általános számbeli zsugorodása is megfigyelhető

³⁴ VENCZEL József, „Szórvány és diaspora: A vegyes házasságok számadatai”, *Erdélyi Tudósító* 20, 4. sz. (1941): 48–50.

³⁵ OLÁH Sándor, „Homoródalmás”, in *A többség kisebbsége: tanulmányok a székelyföldi románság történetéből*, szerk. HERMANN Gusztáv Mihály (Csíkszereda: Pro-Print, 1999), 275–296.

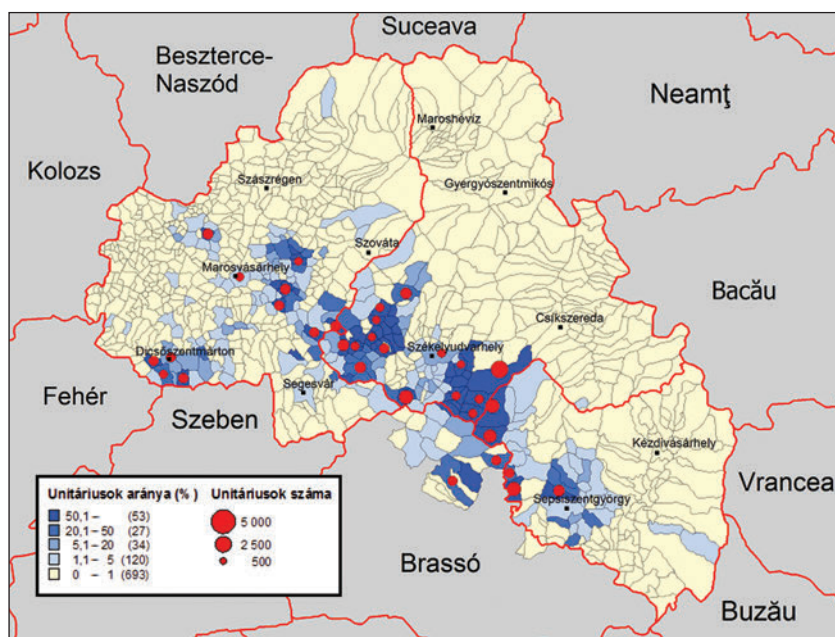

5. ábra

volt. Ebből következően elvethetjük a felekezeti átterések jelentőségét mint a visszaesés magyarázó tényezőit, és inkább a faluközösségek eltérő gazdasági adaptációit sejtethetjük a modernizációs kihívások között.

Az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó népszámlálását 1910-ben tartották, amely kitüntetett jelentőséggel bírt a világháborút követő béketárgyalásokon betöltött szerepe miatt. A népszámlálás során a jelenlegi székelyföldi megyékre vetített területen 836 ezer főt írtak össze. A felekezeti arányokat tekintve a római katolikusok megőrizték vezető pozíciójukat, sőt kis mértékben részesedésüket is növelni tudták. Összesen 48 413 unitáriust írtak össze, ezáltal a római katolikusok, reformátusok, görögkatolikusok és az ortodoxok mögött megőrizték helyüket (5,79%). Arányok szempontjából a felekezeti megoszlást kevés módosulás érte, az unitáriusok és az evangélikusok visszaesése mellett csupán a görögkatolikusok, illetve az izraeliták körében történt számottevőbb növekedés.

Míg az unitáriusok 62,37%-a tartózkodott olyan településen 1910-ben, ahol abszolút többséget alkottak, addig 16,4% jutott olyan településekre, ahol az arányokat tekintve az unitáriusok nem érték el a 20%-os küszöböt. Mindebből a területi dekoncentráció felerősödésére következtethetünk, vagyis az unitáriusok mobilitási hajlandóságának növekedésére, amelynek során olyan településeken jelentek meg és növelték részesedésüket, ahol jelenlétük korábban nem volt jel-

6. ábra

lemző. Az, hogy a folyamat ellenére 1910-ben is megmaradt 53 település abszolút unitárius többségűnek, jelzi, hogy e települések a többi felekezet számára sem számítottak vonzó célpontnak. A legnagyobb unitárius részarányal rendelkező települések 1910-ben Kénos (98,54%), Székelyszentmiklós (98,11%) és Homoródszentpéter (97,23%) voltak. A legtöbb unitáriust Homoródmásmon (1884 fő), Vargyason (1383 fő), valamint Bölönben (1343 fő) írták össze.

Az unitáriusok 1910-es területi mintázatában (6. ábra) is kirajzolódik a két fő unitárius tömb, de ezek határvonalai a korábban tárgyalt időpontokhoz képest (lásd 2. és 4. ábra) már kevésbé markánsak. A tömbök területein javarészt változatlan maradt a legnagyobb unitárius közösségek száma és aránya. Az unitáriusok századforduló környéki megjelenését tanúsító települések javarészt a nagyobb kibocsátóterületek közvetlen szomszédságában jelentek meg. Ennek bizonyítékait mutatják Maros megyében a Szabéd és Dicsőszentmárton környéki, Hargita megyében a Nagy-Küküllő menti, Brassó megyében a Homoród menti, valamint Kovászna megyében a sepsiszéki és erdővidéki települések.

Az 1910- és 1941-es népszámlálások közötti időszak elemzése előtt az adatok kezelését illetően lényeges kiemelni a második bécsi döntés határmegvonásának hatásait. A döntés értelmében ugyanis Székelyföld nyugati („Göring-has”) és délnyugati peremterületei Romániánál maradtak. Bár 1941-ben Romániában

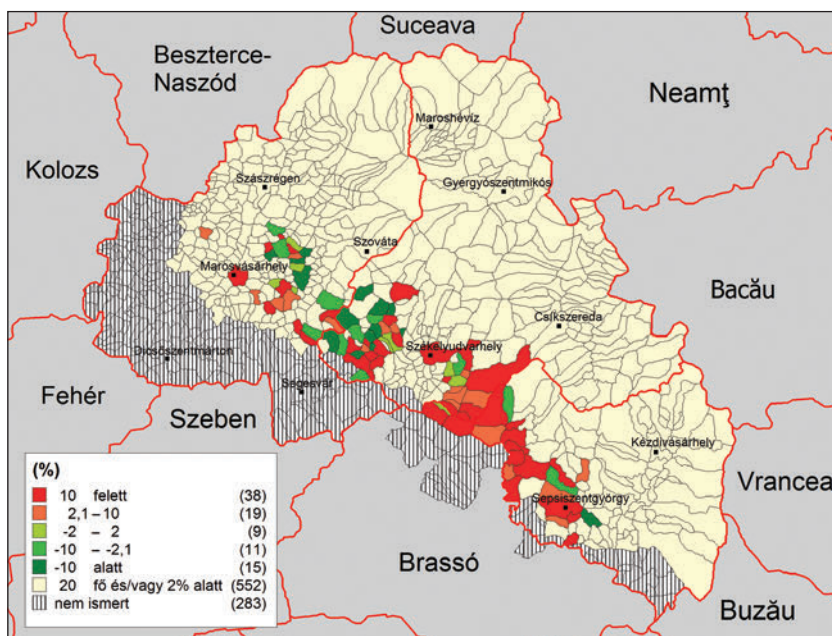
is tartottak népszámlálást, a felekezeti adatok jelentős hányada elveszett vagy fel dolgozatlan maradt. Ennek értelmében csak a „magyarországi” településeket tehetjük elemzésünk tárgyává. A korábbi népszámlálásokkal való összehasonlítás-hoz ezért szükséges volt az 1910-es adatsorból kivonnunk az 1941-ben Romániánál maradt településeket a torzítás elkerülése végett. Ugyanakkor a kor-szakot jellemző hektikus viszonyok³⁶ a felekezeti adatok kezelésénél és a követ-keztetések levonásánál kellő távolságtartást igényelnek.

1910 és 1941 között a székelyföldi megyék Magyarországhoz csatolt részé-nek népessége 72 ezer fővel gyarapodott, ami 11,43%-os növekedésnek felelt meg. A legszignifikánsabb növekedés ezúttal is a római katolikusok körében volt megfigyelhető (19,7%), őket követték a reformátusok (17,13%), majd az izraeli-ták (8,42%). Az unitáriusok 5052 fős, 13,26%-os létszámemelkedése relatíve kedvezőnek minősíthető, jóllehet a magyar etnikumhoz köthető felekezetek kö-zül (római katolikus, református, unitárius) ismét a legkisebb növekedést produ-kálták.

Az unitáriusok száma 1910 és 1941 között Székelyföld Magyarországhoz ke-rült településein belül 59 település esetében növekedett, 29 településen csökkent, 3 helyen pedig stagnált. A legkiemelkedőbb növekedést Harasztkerék (200%), Marosvásárhely (175,41%), valamint Olasztelek (133,33%) adták. Az abszolút adatok vonatkozásában a marosvásárhelyi (1170 fő) és sepsiszentgyörgyi (374 fő) unitárius gyarapodások közé beékelődik Homoródalmás 467, illetve Vargyas 398 fős értékeivel. A 7. ábrán feltűnőek a déli, illetve az északi unitárius tömb közötti különbségek az 1910–1941 közötti változásokat illetően, hiszen a Homoródmente nagyobb népességszámú falvai észrevehetően jelentősebb né-pességmegtartó erőt tudtak kifejteni a Nyikó- és Gagymente, illetve a Nyárad vidékének aprófalvaival szemben. Mindenesetre a Homoródmentén is számot-tevően csökkent a népességnövekedés üteme; a korábbi időszakhoz viszonyított mérséklődés a háborús vérveszteség és az állandó elvándorlás számlájára írható, mivel a demográfiai magatartás lényegében nem változott.³⁷

³⁶ A döntés értelmében megközelítőleg százezer fő (túlnyomórészt román nemzetisé-gű) települt át Dél-Erdélybe, és ugyanennyi személy döntött a Magyarországra való költö-zés mellett (L. Kiszolgáltatva: a dél-erdélyi magyar kisebbség 1940–1944 között, szerk. BA-LOGH Béni (Csíkszereda: Pro-Print, 2013), 311.

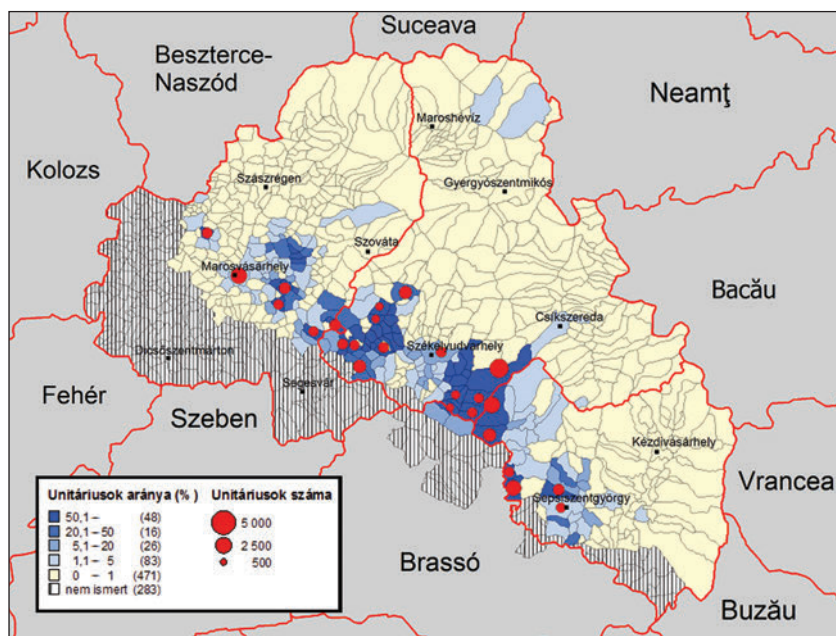
³⁷ OLÁH Sándor, „Egy társadalmi gyakorlat eltérő értelmezései. Városon szolgáló ho-moródalmásiak emlékezései”, in „A Homoród füzes partján”. *Dolgozatok a Székelyföld és a Szászöld határvidékéről*, szerk. CSEKE Péter és HÁLA József (Csíkszereda: Pro-Print, 2000), 149–164.

7. ábra

Az 1941-es népszámlálás Székelyföld Magyarországához tartozó részén 700 184 személyt számolt össze. A katolikusok megőrizték relatív többségüket, sőt a többi felekezet jelentős térvesztésének, illetve az elcsatolásoknak köszönhetően arányuk 42,03%-ra emelkedett. A katolikusok után a második legnagyobb felekezetnek a református (31,37%), a görögkatolikus (10,26%), majd az unitárius (6,17%) számított. Az összeszámolt 43 223 unitáriusnak csupán a 8,51%-a tartózkodott városokban, amely messze elmaradt a többi felekezet átlagától (15,91%). Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a vizsgált térség korábbi dinamikus városodása a két világháború között vesztett fejlődési üteméből.

Az unitáriusok 1941-ben 48 településen alkottak abszolút többséget. Ezek közül öt településen (Homoródújfalú, Kénos, Homoródkeményfalva, Abásfalva, Kiskede) haladták meg a 90%-os részarányt, további 31 településen pedig a 75%-ot. Ennek fényében kijelenthető, hogy 1941-ben is fennállt az unitáriusoknak azon településföldrajzi sajátossága, hogy az abszolút többséget felmutató településeik zöme egyúttal jelentős unitárius túlsúllyal is rendelkezett. A legnagyobb unitárius közösségeket Homoródmáson (2351 fő), Marosvásárhelyen (1837 fő) és Vargyason (1781 fő) írták össze. A 8. ábra alapján két fontos jellegzetesség figyelhető meg: egyrészt a két kompakt unitárius tömb továbbra is határozottan kirajzolódott, másrészt az unitáriusok több városban is érezhetően növelték

8. ábra

részarányukat (Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Sepsiszentgyörgy). Ugyanakkor a Sóvidéken a korábbi unitárius szórvány szinte teljes visszaszorulása vehető észre (pl. Fenyőkút, Pálpataka, Parajd). Ezzel szemben a Nyikómente déli peremterületén több, korábban unitárius jelenlétet nem mutató településen is jelentek meg unitáriusok (pl. Nagyalambfalva, Vágás).

1941 után egészen 1992-ig kellett várni az első olyan romániai népszámlálásra, amely vallási adatokat is tartalmazott. A két népszámlálás között eltelt mintegy félszáz esztendő alatt a székelyföldi megyékben a népesség 74,12%-kal növekedett. Mivel a nevezőben szereplő 1941-es adat nem tartalmazza az összes területet, ezért relevánsabb az 1992-es adatokat hasonló területi kiterjedés alapján kezelni. Ez alapján a népességnövekedés 37,65%-ot tett ki, ami a torzítás kiküszöbölésének ellenére is jelentősnek mondható. A magyar nemzetiséghez köthető legfontosabb felekezetek közül a római katolikusok 25,68%-kal, a reformátusok 20,7%-kal, az unitáriusok pedig 4,89%-kal növelték számukat a lehatárolt térségen belül. Székelyföldön a két legszignifikánsabb változás az ortodoxokat és görögkatolikusokat érintette. Amíg az előbbi felekezet ötszörös növekedésen esett át, addig az utóbbiba tartozók száma – egyházuk 1948-as de facto megszüntetésének következményeként – csaknem a felére csökkent.

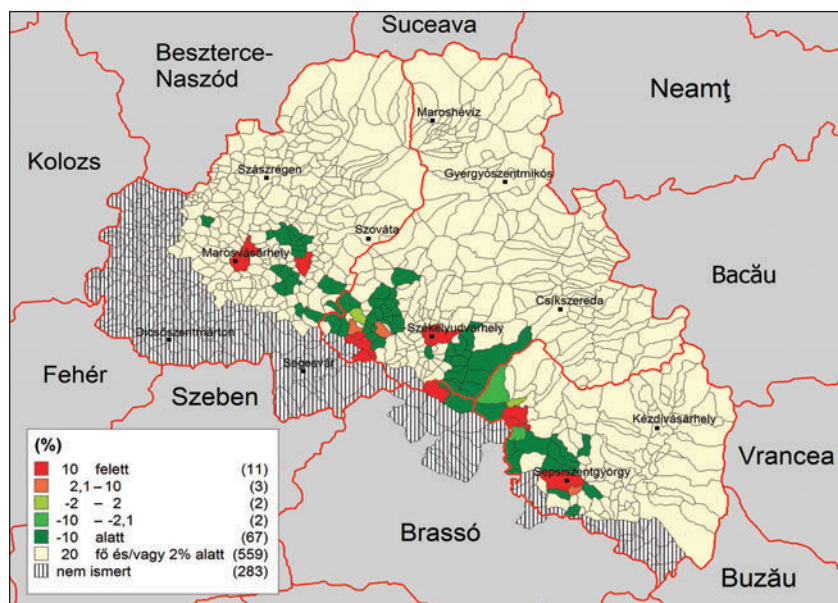
A tervutasítás-vezérelt, kezdetben szovjet, később az 1960-as években Nicolae Ceaușescu által államnacionalista ideológiai meghatározottságú gazdaságpolitikának a vallási megoszlást közvetlenül befolyásoló vonzatai is voltak. Az 1949-ben kezdődő, és egészen 1962-ig elhúzódó „tétesítés” szolgáló kényszerítő kampány részeként a rögzített árrendszer és a beszolgáltatások mellett a kuláklisták alapján sokakat deportáltak vagy letartóztattak.³⁸ A kollektivizálás miatt nincstelenné váltak ezrei tódultak az intenzív fejlesztésen átesett városi térségekbe, ezzel megroppantva a kisebbségi lét egyik erős bástyáját, a helyi közösségeket. Az erőltetett ipartelepítés nyomán a városokban létesült több ezer új munkahelynek azonban súlyos ára volt. Egyrészt a munkaerőhiány pótlásához a városokat az ország népességkibocsátó vidékeiről származó, elsősorban ortodox vallású munkavállalókkal duzzasztották fel, így jelentősen módosultak a felekezeti viszonyok.³⁹ Másfelől az erőltetett városi ipartelepítés a falvak közvetett „kivéreztetését” eredményezte.

Tekintettel az unitáriusok döntően rurális elhelyezkedésére, a falvak népességének elapadása esetükben drasztikus területi változásokat eredményezett (9. ábra). Az unitáriusok szinte kizárólag csak a városokban tudták növelni létszámukat. Számuk Szentegyházán tizennégyszeresére, Baróton tízszeresére, Csík-szeredában kilencszeresére, Székelyudvarhelyen és Szovátán hétszeresére, Sepsiszentgyörgyön ötszörösére, Székelykeresztúron pedig csaknem háromszorosára emelkedett. Abszolút adatok szempontjából is a városokra jutott a legnagyobb unitárius népességnövekedés: Székelyudvarhely (4962 fős bővülés), Sepsiszentgyörgy (3027 fő), Marosvásárhely (2671 fő), Székelykeresztúr (2346 fő).

A 10% feletti unitárius veszteséget elkönyvelő 67 település közül 27 esetben 50%-ot meghaladóan, további 34 település esetében 20% feletti mértékben csökkent az unitáriusok száma. A legerőteljesebb fogyás az aprófalvakban zajlott le (Lókod: -85,71%; Nagykede: -79,24%; Betfalva: -72,41%). Amennyiben a tiszta népességfogyást vesszük figyelembe, úgy a legnagyobb visszaesés helyszínéként a nagyobb népességű falvak emelkednek ki (Homoródalmás 1038 fő, Bölon 634 fő, Bözöd 447 fő). Unitáriusok népességnövekedésére olyan falvakban volt lehetőség, amely községi szintre lépett, és ezáltal térszervező erőt tudott kifejteni térségében (pl. Szentábrahám, Gagy) vagy városközeli fekvéssel rendelkezett. A

³⁸ BÁRDI Nándor és LÁSZLÓ Márton, „A kollektivizálás és a falu átalakítása”, in *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, szerk. BÁRDI Nándor, FERDINEC Csilla és SZARKA László (Budapest: Gondolat Kiadó és MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008), 234–242.

³⁹ KOCSIS Károly, „Változó vallási térszerkezet, szekularizáció és vallási újjáéledés a 20. századi Kárpát-medencében”, *Földrajzi Értesítő* 54, 3–4. sz. (2005): 285–316.

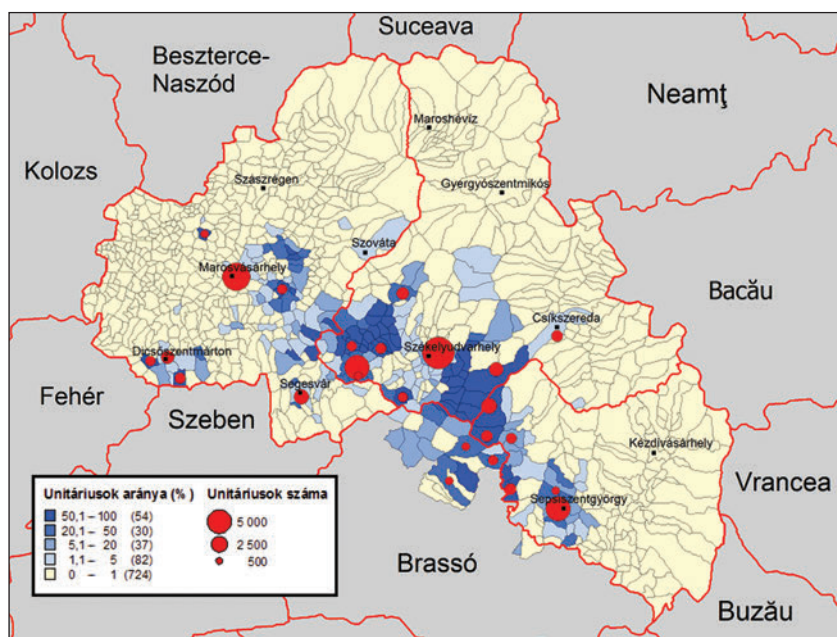
9. ábra

Homoródméntén azonban még a községek (Homoródszentmárton, Oklánd, Homoródmás) is képtelennek bizonyultak lakosságuk megtartására.

Az 1992-es népszámlálás alkalmával a székelyföldi megyékben 1,22 millió személyt írtak össze, amelyből 56 121 (a megkérdezettek 4,6%-a) vallotta magát unitáriusnak. Ezzel az unitáriusokat a rangsorban az ortodoxok (34,84%), a római katolikusok (31,19%) és a reformátusok (24,78%) mögött, a negyedik pozícióban találjuk. A szekularizáció és a kisegyházak megjelenésére utal az „egyéb összesen” kategória hangsúlyosabb megjelenése (32 882 fő) a korábbi népszámlálásokhoz képest.

Ezen a népszámláláson a települési különválásoknak köszönhetően unitárius szempontból több fontos település is önálló adatokkal jelent meg az íveken (pl. Magyarandrásfalva, Kismedesér, Solymosiláz). Az unitáriusok 1992-ben összesen 54 településen alkottak abszolút többséget, amelyek közül 16 esetben 90%-ot, további 22 esetben pedig 75%-ot meghaladó arányszámokról beszélhetünk. A legnagyobb unitárius részarányt felmutató települések (Lókod 96,77%; Tordátfalva 96,61%; Csehétfalva 96,5%) szinte egytől egyig aprófalunak számítottak, ahol az össznépesség sok esetben a 100 főt sem haladta meg.⁴⁰ Az unitári-

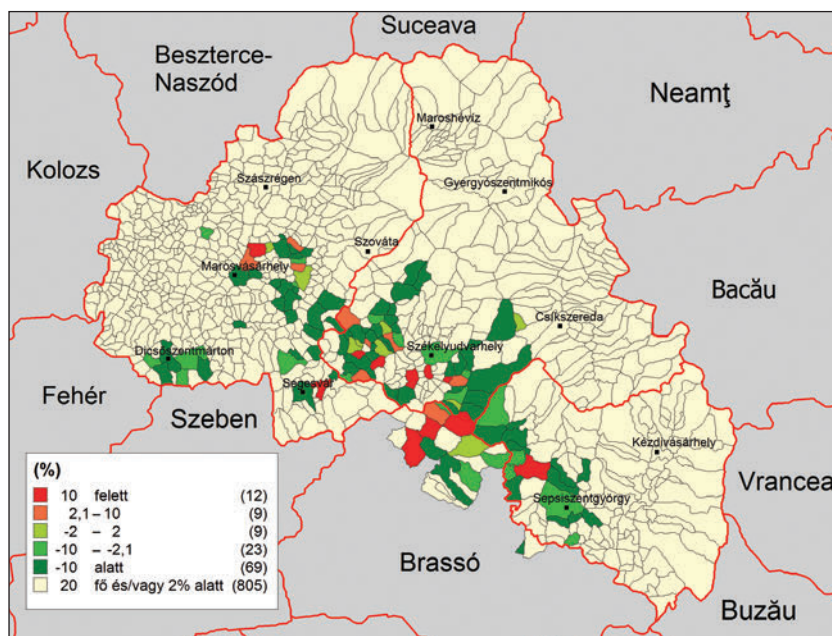
⁴⁰ Lókodon példának okáért 1992-ben 30 unitáriust számoltak össze (1941-ben még 210-et).

10. ábra

us abszolút többséggel jellemzett településeken koncentrált a székelyföldi unitárius lakosság 34,97%-a. Ugyanakkor az unitáriusok 29,5%-a volt olyan település lakója, ahol arányuk a 10%-ot sem érte el. Az indikátor értékeinek módosulásából egyértelműen kiolvashatók az erőltetett urbanizáció területi hatásai.

A legnagyobb unitárius közösségek szempontjából a városok adatai messze kiemelkednek a vizsgált térségből. A városban élő unitáriusok aránya 1992-ben 41,93%-ra ugrott, ami már csak 3,66 százalékponttal maradt el a székelyföldi átlagtól. Az átlaghoz való jelentős felzárkózás annak ellenére valósult meg, hogy a köztes időszakban nagy számban nyertek el városi rangot olyan települések, ahol az unitáriusok elenyésző számban voltak jelen (pl. Marosludas, Bodzaforoduló). Mindebből arra következtethetünk, hogy az erőltetett városfejlesztések által kiváltott migráció az unitáriusokat a többi felekezethez képest jelentősebb mértékben érintette. A 10. ábra szerint bár továbbra is kirajzolódnak az unitárius lakosság kompakt zónái, a tömböt alkotó unitárius falvak lélekszáma szemmel láthatólag több esetben is az 500 fős küszöbérték alá süllyedt. Az unitárius szórvány kettős képet mutat; a Nagy-Küküllő mentén, Marosvásárhely és a Nyárámente közti területen, Erdővidéken, valamint Szabéd környékén csökkent az unitáriusok településterülete, ellenben Hargita megyében keleti irányú kiterjedés tapasztalható.

11. ábra

A székelyföldi megyék népessége 1992 és 2002 között 60 723 fővel lett kevesebb. A 4,98%-os csökkenés minden felekezet adatsorából visszaköszön.⁴¹ Eltekintve a jelentéktelenné zsugorodott görögkatolikus, evangélikus és izraelita felekezetektől, a legnagyobb csökkenést az unitáriusok „szenveték el”. Az 5908 főnyi veszteség 10,35%-os visszaesést jelent az 1992-es állapotokhoz képest. Népmozgalmi szempontból érdemes kitérni a piaci körülmények között versenyképtelen ipari létesítmények tömeges bezárására, amely a munkalehetőségek intenzív beszűküléséhez vezetett. A következményként fellépő migrációnak egy, a nemzetközi trendekkel szembemenő formája is jelentkezett a térségben, amely során a kivándorlás a városokból a biztosabb megélhetést nyújtó rurális térségek felé irányult.⁴² A sajátos dezurbanizáció elsődlegesen a városokhoz közel eső szatellitfalvakat érintette. A falvakba való visszaáramlás azonban a mezőgazdaság kedvezőtlen adottságai miatt tartósan nem tudott életképes alternatívát nyújtani.

⁴¹ Kivételt képez az „egyéb” kategóriához tartozó felekezetek változása, mint pl. a pünkösdisták jelzett időszakban megfigyelt 60,68%-os gyarapodása.

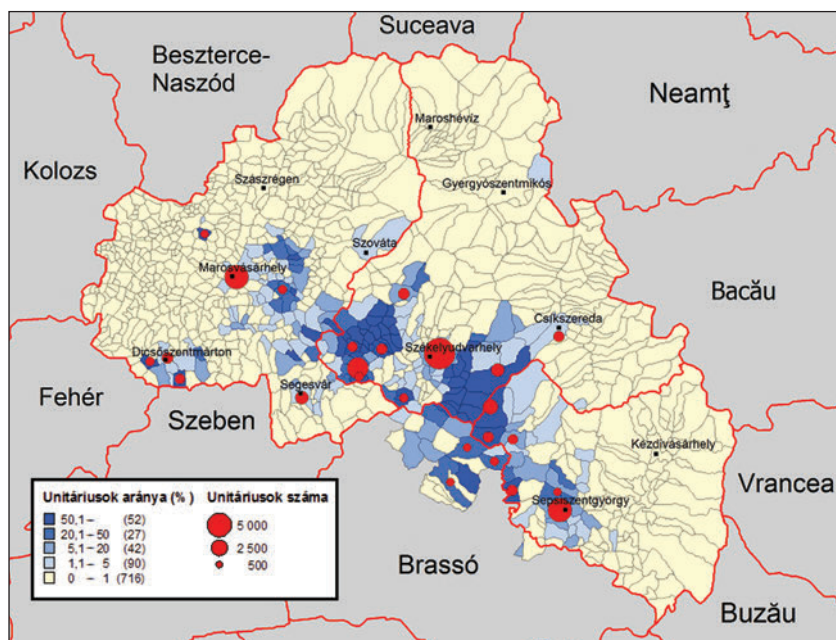
⁴² KOCSIS Károly, TÁTRAI Patrik és BOTTLIK Zsolt, *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régióiban (1989–2002)* (Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 2006).

Az unitáriusok területi mintázatának változására mindezen folyamatok jelentékeny befolyást gyakoroltak (11. ábra). A legalább 20 fő és/vagy 2% unitárius részarányal rendelkező települések közül 23-ban növekedett, 95-ben csökkent, négy esetben pedig stagnált az unitáriusok száma a két népszámlálás között. Elősorban azokon a településeken nőtt az unitárius felekezet (általában az összlakossággal egyetemben), amelyek községi státuszokból fakadóan központi funkcióval is bírtak (pl. Nagyernye, Bögöz, Kaca). A növekedés másik helyszíne javarészt a városokhoz közel fekvő falvak voltak, így e települések a szuburbanizáció kedvezményezettjeivé válhattak. Jó példa erre a jelenségre a Székelykeresztúrral szinte egybenőtt Fiatfalván, valamint a városhoz közel fekvő Betfalván és Csekefalván realizálódott unitárius népességnövekedés. Abszolút számok tekintetében Kőhalom (73 fő) Csekefalva (49 fő) és Fiatfalva (46 fő) esetében nőtt a legnagyobb mértékben az unitáriusok száma. Ezek az alacsony értékek azonban szemmel láthatólag nem tudták ellensúlyozni a másik oldal településeinek unitárius népességfogyását.

A tervutasítás merev rendszerének lebomlásával felértékelődött a földrajzi helyzet, az elérhetőség, illetve a közlekedési infrastruktúra állapota. Ennek tulajdoníthatóan nem meglepő, hogy többnyire a zsáktelepüléseken csökkent leginkább az unitáriusok száma (Székelymuzsna: -33,33%; Csehétfalva: -28,5%; Bencéd: -21,56%). A hegyi tanyák, szórványtelepülések kedvezőtlen kilátásait az új gazdasági hatótényezők szintén súlyosbították, így ezeken a településeken is drámai mértékben csökkent az unitáriusok száma (Kismedesér -29,79%; Solymosiláz -27,5%; Pálpataka -24,14%). A városok unitárius népességvesztése tíz év leforgása alatt hatalmas méreteket öltött (Marosvásárhely 998 fő, Székelykeresztúr 737 fő, Székelyudvarhely 397 fő), amelyhez nagyban hozzájárult a szuburbanizáció mellett a városi lakosság alacsonyabb szintű termékenysége, valamint nagyobb mértékű kivándorlási hajlandósága.⁴³

A 2002-es állapotokat illetően a székelyföldi megyék lakossága 1,16 millió fő volt, amelyből az összeírt 50 312 unitárius 4,34%-os aránnyal részesedett. Ezzel az ortodoxok (36,17%), a katolikusok (30,27%) és a reformátusok (23,71%) mögött a negyedik legnépesebb felekezetet alkották. Unitárius vonatkozásban a legnagyobb aránnyal rendelkező települések (Csehétfalva 94,52%; Tarcsafalva 94,12%; Kiskadács 92,86%) továbbra is rendre aprófalvaknak számítottak. A sorrend első húsz helyezettje között csupán két olyan települést találunk (Felsőrákos 893 fő; Szentábrahám 819 fő), ahol az összlakosság meghaladta az 500 főt. 2002-ben a székelyföldi megyékben az unitáriusok 52 településen alkottak abszolút

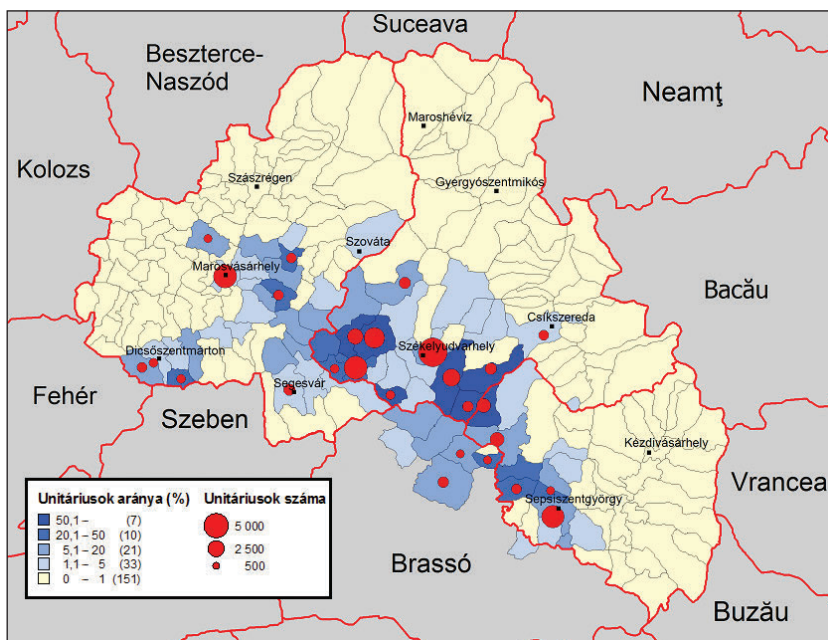
⁴³ Kocsis, „Változó vallási térszerkezet...”

12. ábra

többséget, legnagyobb számban pedig a városokban; Székelyudvarhelyen (5438 fő), Marosvásárhelyen (3510 fő), Sepsiszentgyörgyön (3454 fő), valamint Székelykeresztúron (2880 fő) koncentráltak. A 12. ábra által reprezentált 2002-es területi megoszlás alapján kevés új megállapításról beszélhetünk. A felekezeti viszonyok „megmerevedését” természetesen a korábbiaktól eltérően figyelembe vett szűk népszámlálási időintervallum tükrében szükséges kezelni. Az egyik legfőbb sajátosság a másodlagos tömbök súlyának csökkenése, ezáltal pedig a két fő unitárius tömb, illetve a városok (elsősorban Székelyudvarhely, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy és Székelykeresztúr) jelentőségének kidomborodása.

A legfrissebb, 2011-es népszámlálás települési adatai nem publikusak, így a változások eddigi metódussal történő elemzésére nincs lehetőségünk. Ugyanakkor a felekezeti adatok községi szinten elérhetőek, de ehhez az adatsorokból szükséges volt levonni a regiszterek „rendelkezésre nem álló” adatsorait, mivel azok felekezeti tartalomra nem vonatkoznak. Ennek értelmében a két népszámlálás között eltelt kilenc év alatt a székelyföldi megyék lakossága 5,21%-os mértékben csökkent. Felekezeti szempontból az unitáriusokat érintette a legnagyobb visszaesés (–11,46%). A negatív tendencia következményeként az unitáriusok térségen belüli részaránya 4,22%-ra változott. A legnagyobb székelyföldi feleke-

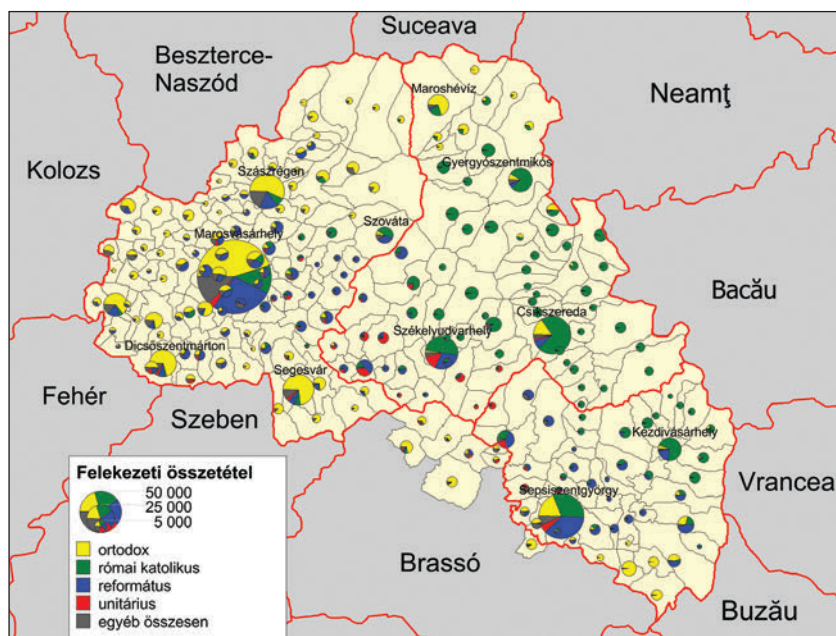

13. ábra

zetek átlagot meghaladó fogatkozásából arra következtethetünk, hogy az általános csökkenés mérséklésében a kis felekezetek előretörése játszott a főszerepet.

A népszámlálás felekezeti adatait megjelenítő 13. ábra az 1850-es állapotokhoz képest (lásd 1. ábra) csupán mérsékelt eltérést mutat. Jóllehet a községi és települési szint közvetlen összehasonlítására nem nyílik lehetőség, a két ábra szubjektív összevetése a felekezetek térbeli viszonyainak konzerválódását érzékelteti. A meghatározó változás leginkább a görögkatolikusok ortodoxok javára történő felszámolásában, valamint az evangélikusok Szászrégen és Segesvár térségéből való eltűnésében érhető tetten. A különbségek terén továbbá megfigyelhető az urbanizáció kiteljesedése, és ehhez kapcsolódóan a városok felekezeti összetételének módosulása.

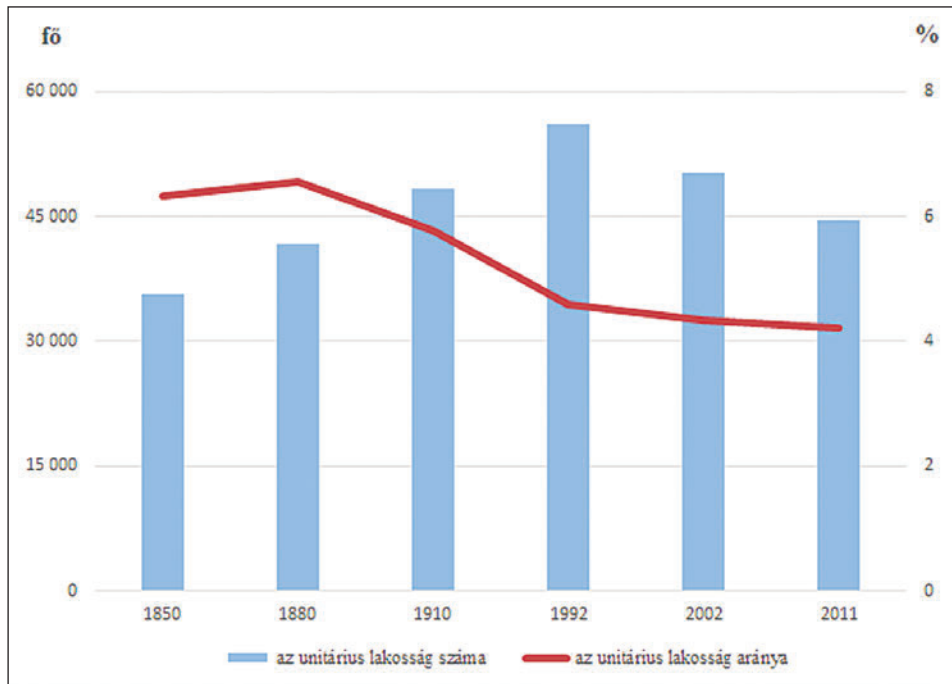
A 2011-es népszámlálás adatai alapján a székelyföldi megyékben hét olyan községet találunk, ahol az unitáriusok abszolút többséggel rendelkeznek (Vargyas 79,63%, Homoródmás 73,31%; Oklánd 70,85%; Siménfalva 70,31%; Homoródszentmárton 68,2%; Szentábrahám 67,11% és Székelyderzs 61,51%). Ezeket a községeket a sorban egy jelentősebb üres intervallum után Csíkfalva követi 36,75%-os részesedéssel. A legnagyobb unitárius közösségeket Székelyudvarhelyen (4838 fő) és Marosvásárhelyen (3296 fő) írták össze. 1000 fő feletti unitárius népességszámot találunk további hét községben. A korábbi unitárius területi mintázatokat

14. ábra

bemutató ábrákhoz hasonlóan a 14. ábrán is kirajzolódik a két fő unitárius tömbterület a Nyikó- és Homoródméntén. A térkép némileg csalóka képet nyújt, hiszen a községszintű beosztásnak köszönhetően az unitáriusokat térben nagyobb kiterjedésűnek érzékelteti. Az ilyen közigazgatási szintre támaszkodó, felszínesebb interpretálásba torkolló téves következtetés a korábbiakban bemutatott településszintű elemzés alkalmazásának szükségességét igazolja.

Az 1850–2011 közötti időszak egyes periódusainak részletezett kifejtését követően célszerűnek tűnik röviden érzékeltetni a teljes intervallum unitárius szempontú változását. A 15. ábra alapján elmondható, hogy az unitáriusok a jelzett időszakban – bár számukat növelték a térségben – a többi felekezethez képest folyamatosan „teret vesztek”, így a korábban prosperáló unitárius térségek a változó társadalmi-gazdasági térben fokozatosan hátrányos helyzetbe kerültek. Összegezve a leírtakat, a végeredmény az unitáriusok Székelyföldön belüli részesedésének fokozatos csökkenése, a lokális taszítóerőkből fakadó szórványosodása és városokba történő áramlása.

15. ábra

Függelék

A vizsgált térség jelenlegi közigazgatási beosztása

